

Turkish Studies Historical Analysis

Volume 14 Issue 4, 2019, p. 785-805
DOI: 10.29228/TurkishStudies.37209
ISSN: 2667-5552

Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: 17.09.2019

✓ Accepted/Kabul: 20.12.2019

📅 Report Dates/Rapor Tarihleri: Referee 1 (27.11.2019)-Referee 2 (19.12.2019)

This article was checked by iThenticate.

TARİHİ COĞRAFYA BAKIMINDAN AZ BİLİNER BİR KAYNAK: ANADOLU-İSTATİSTİKİ, İKTİSADİ VE ASKERİ COĞRAFYA (1. CİLT)

Bayram ÇETİN*

ÖZ

Bu makale, geç Osmanlı dönemi (20. yüzyıl) askerî coğrafya literatürü örneklerinden olan “Anadolu-İstatistikî, İktisadî ve Askerî Coğrafya” adlı eseri, içerik analizi yoluyla, tarihi coğrafya çalışmalarına kaynaklık edebilecek özellikleri yönüyle incelemeyi amaçlamıştır. Makalede, Erkân-ı Harbiye Mektebinde görevli Kaymakam Mehmed Cemal tarafından 1920-21 tarihlerinde yazılmış olan eserin temel özelliklerinin yanında, literatür içerisindeki yeri, bilimsel yaklaşımı, bilgi düzeyi, temsil ettiği fikir akımları ve günümüze yansıyan değeri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Eser, saha gözlemleri ve ikincil verilerin kullanımıyla temelde ders kitabı olarak hazırlanmış olup, aynı zamanda “Anadoluculuk” akımının coğrafya alanındaki temsilcilerindedir. Eserde, gerçek vatan olarak tanımlanan Anadolu yarımadasının doğal sınırlarıyla birlikte fiziki coğrafya özellikleri, doğal bölge yaklaşımıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda, Anadolu’nun kıyıları, dağları, ova ve yaylaları ile akarsuları ve gölleri, jeomorfojenetik ve hidrografik bölge yaklaşımıyla tasnif ve tasvir edilmiştir. Ayrıca coğrafi unsurların ulaşım hatları üzerindeki etkileri ile jeostratejik ve jeoekonomik açıdan oluşturdukları değer üzerinde de durulmuştur. Genel hatlarıyla istatistiklerle güçlendirilmiş tasviri metinden oluşan eser, dönemi içerisindeki modern coğrafya çalışmalarının genel özelliklerini yansıtan 48 adet kartografik çizimle desteklenmiştir. Tasviri bilgiler, istatistikî veriler, harita ve kartografik çizimlerle daha bilimsel hale getirilse de, sebep-sonuç ve bağıntı prensipleriyle işlenmediği için, ansiklopedik yönü ağır basar.

* Doç. Dr. Bursa Uludağ Üniversitesi, E-posta: bayramcetin@uludag.edu.tr

Eser, hem geç Osmanlı dönemi askerî coğrafya literatürünün tanınması, hem de 20. yüzyılın başında Anadolu coğrafyasının özelliklerinin ortaya konmasına imkân tanınması yönüyle önem arz eder. Coğrafya literatürü içerisinde dönemin bilimsel ve genel fikir yapısını yansıtmalarının yanında, Anadolu'nun yüzyıl önceki coğrafi özelliklerini sergilemesi bakımından da dikkat çekicidir. Özellikle doğal bölge yaklaşımıyla incelenen mekân ve unsurlarının, askerî, iktisadî ve sosyal yaşam açısından yeri, ulaşılabilirlik durumu, yer ve yerleşme adları, kullanımı, yerleşme dokusu, nüfusu gibi beşeri unsurları göstermesi yönüyle tarihi coğrafya çalışmaları için önemli bir kaynaktır. Anadoluçuluk akımının etkisiyle Anadolu adına yapılan güçlü vurguyla adeta günümüz Türkiye'sinin portresi çizilmiş, kalkınmaya yönelik neler yapılabilir, vatan nasıl mamur edilebilir gibi sorulara da cevap aranmaya çalışılmıştır.

Eser, coğrafya literatür içerisinde dönemin bilimsel ve genel fikir yapısını yansıtmalarının yanında, *Anadolu'nun yüzyıl önceki coğrafi özelliklerini* sergilemesi bakımından coğrafya ve bilhassa tarihi coğrafya çalışmaları için önemli bir kaynaktır.

Anahtar Kelimeler: Tarihi Coğrafya, Osmanlı Coğrafya Literatürü, Askerî Coğrafya, Anadolu, Doğal Bölge.

A LITTLE-KNOWN RESOURCE REGARDING HISTORICAL GEOGRAPHY: ANATOLIA – STATISTICAL, ECONOMIC AND MILITARY GEOGRAPHY (VOLUME 1)

ABSTRACT

The purpose of this article is to introduce the book entitled "Anatolian-Statistical, Economic and Military Geography - one of the examples of the late Ottoman period (20th century) military geography literature - in terms of its features that can serve as a resource for historical geography studies through content analysis. Besides the main features of the book written by District Governor Mehmet Cemal serving in Erkan-ı Harbiye (War Academy at the time) in 1920-21, its importance in the literature, its scientific approach, its level of information, the ideologies it represents and its value reflected to the present day were reviewed in this article.

The book, mainly written as a textbook with the use of field observations and secondary data, is regarded as one of the representatives of the Anatolianism movement in the field of geography. In the book, physical geographical features, as well as natural boundaries, of the Anatolian peninsula, which is defined as the real homeland, were revealed by the natural region approach. Accordingly, the coasts, mountains, plains and highlands of Anatolia and its rivers and lakes were classified and depicted with geo-morphogenetic and hydrographic approach. In addition, the effects of geographic factors on transportation lines and their geostrategic and geo-economic significance were also emphasized. Mainly consisted of depicted text supplemented with statistics, the book was supported by 48 cartographic drawings reflecting the general features of modern geography studies of the period.

Although the descriptive information was made more scientific with statistical data, maps and cartographic drawings, the encyclopedic aspect predominates as it is not processed with the cause-effect and correlation principles.

The book has particular significance as it introduces both the military geography literature of the late Ottoman period and the characteristics of Anatolian geography at the beginning of the 20th century. In addition to presenting the scientific and general idea structure of the period within the geography literature, it is also noteworthy that it exhibits the geographical features of Anatolia from a century ago. It is a particularly important resource for historical geography studies as it shows human elements such as location, accessibility, settlement names, usage, settlement texture and population of the places and elements examined via natural region approach and how significant these are in military, economic and social life. With a strong emphasis on Anatolia under the influence of the Anatolianism movement, today's Turkey is portrayed, so to speak, and answers to the questions such as what can be done for the development of the country and how the homeland could be made prosperous are sought.

The book is an important source for geography and especially historical geography studies in that it reflects the scientific and general intellectual structure of the period in the geography literature, as well as exhibiting the geographical features of Anatolia a century ago.

STRUCTURED ABSTRACT

The purpose of this article is to introduce the book entitled "Anatolian-Statistical, Economic and Military Geography - one of the examples of the late Ottoman period (20th century) military geography literature - in terms of its features that can serve as a resource for historical geography studies through content analysis. Besides the main features of the book written by District Governor Mehmet Cemal serving in Erkan-ı Harbiye (War Academy at the time) in 1920-21, its importance in the literature, its scientific approach, its level of information, the ideologies it represents and its value reflected to the present day were reviewed in this article.

When the Ottoman geography literature is examined, it is seen that with the adoption of the European understanding of science since the 18th century works of practical translation have come to the fore. These include books in the style of Ottoman geography, along with travel guidebooks, general geography, geography of continents and countries.

It is noteworthy that the studies on military geography began to become widespread in the literature of the period. Following the establishment of *Harp Mektebi* (Military School) in the 19th century (1845-1946), the first examples of military geography literature included the works prepared for students of this school and those of *Erkân-ı Harbiye* (War Academy).

As the subject of the present study, the book entitled "Anatolian-Statistical, Economic and Military Geography" was designed as a 4-

volume textbook, but today only the first volume is available. Today, the original copies of the first volume, which constitutes the subject of the present study, can be found in ISAM (Islamic Studies Center), Military Museum and Cultural Command Library and Presidential Ottoman Archive Library. The 204-page book (Volume 1) was printed in the Military Printing Press of Dersaâdet in 1336-1337 according to Islamic calendar.

Although the book is basically a textbook for the intended purposes, the purpose and mission of writing are not limited to this. Given its name, preface and dates of its publication, it is worth noting that the period represents the Anatolian movement, which has a philosophical, scientific, political and artistic as well as ideological aspect.

The content of the book consists of the natural borders, geology, beaches, general condition of the land, mountains, plains and plateaus, rivers and lakes. The regional approach forms the basis of geographical systematization in the book. The borders of Anatolia are determined according to natural geographical factors and defined as a natural region. By the same approach, the peninsula is divided into three sub-natural regions due to its geographical structure. Following this general framework and classification, geomorphogenetic and hydrographic natural areas such as beaches, mountains, plains and plateaus, rivers and lakes are emphasized. However, geomorphogenetic and hydrographic natural regions are not determined and classified by the cause and effect of their formation and structure. The emphasis is placed on the use of and how to use the physical elements whose boundaries are established and distributed with the understanding of the natural region for economic and military purposes by human beings as an agent.

The content of the book can be listed as follows:

-The book, which seems to have been published in 1921 as a textbook for *Erkanı Harbiye* students, was written using a regional approach in the field of military geography. It is a copyrighted work in which secondary data and the data based on observations in the field are used together.

-When the statistical data, topography maps, use of Western works, field observations and cartographic drawings of relief display are taken into consideration, it can be said that it represents the modern face of the late Ottoman period geography.

-Reflecting the military academic geographical knowledge of the period and the procedures and principles of their writing, the book intends to raise awareness of how geographical elements can be used efficiently in possible military operations, and aims to teach the importance and place of knowing the geographical structure of Anatolia in the country's development with an emphasis on the real and the one and only homeland.

-Representing the geographical wing of the Anatolianism movement and with a strong emphasis made on Anatolia, today's Turkey is portrayed, so to speak, and answers to the questions such as what can be done for the development of the country and how the homeland could be made prosperous are sought.

-Although the descriptive information is made more scientific with statistical data, maps and cartographic drawings, the encyclopaedic aspect predominates as it is not processed with the cause-effect and correlation principles. For example, landforms are not classified according to their formation, such as fluvial, volcanic or karstic shapes, nor are the rivers according to their drainage types.

-On the other hand, it is difficult to say that the numerical data about the space is sufficient and accurate. This situation, caused by the lack of statistical, technical and cartography potentials of the period, is most evident on the coastal lengths of Anatolia in the book.

The cartographic drawings for relief analysis with the map attached to the end of the book reveal the fact that the technical cartographic drawings and analyses in the form of superimpose, pictured profiling, simple block-diagram and morphology map as well as topography maps could be made in the late Ottoman period. At the same time, the existence of statistical data in the entire work provides insight into the quantitative aspect of the Ottoman military geography in the 1920s.

-Written during the introduction of modern geography to Turkey, the book was mainly prepared with regional approach and all the geographical elements discussed were depicted by distributing them based on the understanding of natural region. Accordingly, beaches, mountains, plains and plateaus are classified with geo-morphogenetic regions, while rivers and lakes are classified with hydrographic regions.

-The book not only introduces the natural geographical elements of Anatolia, but also focuses on its place in humanity, that is, how it is used or should be used by human beings. It is because the book is written adopting an introductory, descriptive approach rather than an exploratory approach.

-Another point that stands out in the book is that the topics are not numbered in a hierarchical order, especially the main and sub-headings. Numbering with digits or letters is interrupted or altered in some headings. When addressing *Bahri Siyah Mailesi*, the heading *Çoruh Nehri* was introduced with the letter A, while other headings such as *Yeşilirmak* and *Kızılmak* were presented using digits 2 and 3 and other headings such as *Sakarya* and *Bartın Çayı* were never specified.

-It is very difficult to talk about unity regarding the measurement units used in the study. In addition to international units such as meters, kg and miles, local units such as *adım* (foot), *İngiliz adımı* (English foot), *kulaç* (fathom) and *okka* (1 okka = 1283 gr) are also frequently used.

Besides reflecting the scientific and general intellectual structure of the period in the geography literature, it is an important resource for geographical studies especially for historical geographical studies as it shows human elements such as *the role of natural region and geographical elements in military, economic and social life of the period, transportation and accessibility status, initiatives for development and their results, the names of places and settlements, use of space, settlement texture and population*. We believe that similar studies will inspire today's geographers.

Keywords: Historical Geography, Ottoman Geography Literature, Military Geography, Anatolia, Natural Region.

Giriş

İhsanoğlu, Osmanlı bilim tarihinin İslam bilim tarihini içerisinde en az tanınan ve hakkında en az çalışma yapılan alan olduğunu, dolayısıyla Osmanlı bilim tarihiyle ilgili araştırma faaliyetlerinin takdirle karşılanması gerektiğini ifade eder (İhsanoğlu, 1995:1). Bu anlamda Osmanlı coğrafya literatürüne dair bilgilerin de Franz Taeschner başta olmak üzere az sayıda araştırmacının ortaya koyduklarıyla sınırlı kaldığını söylemek mümkündür.

Başlangıcı Fatih dönemindeki matematik ve astronomi temelli Semerkant ekolüne dayandırılan Osmanlı dönemi coğrafya literatürü, genel hatlarıyla 15 ile 20. yüzyıllar arasında oluşmuştur (Adivar, 1982:15-47; Türkay, 1999:12).

Coğrafya, 16. yüzyılda Taşköprülüzade tarafından kısaca “yerin şekli” olarak tanımlanmış olup, bu ilmin yerkürenin dörtte birinde bulunan yedi iklim ve yedi iklimde yer alan karalar, denizler, dağlar, ırmaklar ile şehirler ve mâmûr yerlerden başka şeylerin enlem ve boylamlarını, sayılarını, durumlarını bildirdiği ifade edilmiştir (İzgi, 1997, c.I:84-97, c.II:233). Coğrafya, riyaî ilimler içerisinde astronominin (Hey’et) bir alt dalı olarak yer almasının yanında, *İlmü Mesâliki'l-Büldan ve'l-Emsâr*, *İlmü Ma'rifeti'l-Burud ve Mesâfâtihâ* ve *İlmü Havâşşi'l-Ekalîm* gibi coğrafi disiplinlerle birlikte yer almıştır (İzgi, 1997, c.I:188, c.II:233). Bu disiplinlerin tasnifi temelinde, hem riyaî hem de tabii bilimlere dâhil edildiği görülür.

Taeschner’in (1928:274) tasnifine göre Osmanlı coğrafya literatürü, üç kategoride ele alınabilir. İlki, riyaî, hey’et ve felekiyat temelli, ikincisi ameli ihtiyaçlara yönelik ve üçüncüsü seyahatnameler şeklindedir. Taeschner, literatürün tabii ve riyaî coğrafyadan çok, mevzii ve topografik coğrafyayla ilgili Ortaçağın kadim eserlerinin nakliyle oluştuğunu ifade eder.¹

Bu genel çerçevenin dışında, özellikle incelenen eserle ilişkili olarak 19 ve 20. yüzyıl literatürünü ele almak yerinde olacaktır. Dönemin genel karakterini 18. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa bilim anlayışının benimsenmesiyle ön plana çıkan ameli nitelikli tercüme eserler oluşturur. Akyol, (1943a:13-15) bu dönemde coğrafyaya ait klasik eserlerin büyük kısmının Fransızcadan dilimize çevrildiğini belirtir. Mevcut eserlerin büyük bölümünü seyahatname, genel coğrafya, kıta ve ülkeler coğrafyasıyla birlikte, Osmanlı coğrafyası tarzında kitaplar oluşturur. Mufassal Memaliki Osmaniye, Muhtasar-ı Coğrafya, Coğrafya-yı Umumi, Coğrafya-yı Umrânî, Usûl-ı Coğrafya, Mebâdî-i Coğrafya, Coğrafya Risâlesi gibi adlarda eserleri görmek mümkündür.² Literatüre yönelik değerlendirmelerde Osmanlı umumi coğrafyası ya da Osmanlı memleketinin bir bölümü üzerine yapılan çalışmalar arasında tahlillere dayanan eser sayısının sınırlı düzeyde olduğu, mevcutların da daha çok salnamelerdeki bilgilerin derlenmesinden ibaret kaldığı görüşü ön plana çıkar (İhsanoğlu vd. 2000, c.I:XLIX.). Akyol (1943a:13) bu konuda, geç Osmanlı döneminde coğrafyanın, toprak müdafaa kaygısıyla askerî ellerle girdiğini, bu nedenle yer adları ve topografik betimlemelere dayandığını ifade eder.

Dönemin literatür açısından bir diğer yanı ise askerî coğrafya çalışmalarının yaygınlık kazanmaya başlamasıdır. Askerî coğrafya literatürünün ilk örneklerini, 19. yüzyılda (1845-1946) Harp Mektebinin kuruluşunu müteakip, gerek bu okulun gerekse Erkân-ı Harbiye’nin ihtiyacını gidermeye yönelik hazırlanmış eserler oluşturur. Ziraî, sınaî gibi iktisadî konularla birlikte etnografik

¹ Taeschner’e (1928:274) göre Osmanlıların bizzat kendilerine ait yegâne coğrafi bilgi üretim alanının askerî ihtiyaçlar doğrultusunda geliştirilen ameli coğrafyadır. Osmanlıların coğrafyaya ilgisi teorik çerçevenin tamamen dışında ameli, fetih gayelerine dayanmaktadır.

² Detaylı bilgi için bkz. (Mehmed Tahir 1975,c:III; Türkay 1958; Ak 2004, c.II; Gümüşçü vd 2016).

konuları da kapsayan askerî coğrafya literatürü, eser sayısı itibariyle genel literatür içerisinde görece daha sınırlı düzeydedir. Genellikle Harp ve Erkân-ı Harbiye mekteplerinin müfredatında yer alan *Coğrafya-yı Sevkülceys*, *Stratejik ve İstatistikî Coğrafya*, *Topografya*, *Teorik ve Pratik Coğrafya*, *Coğrafya-yı Askerî*, *Coğrafya-yı Sevkülceysi* ve *Etnografya* gibi derslere yönelik olarak benzer adlarla yazılmıştır. Bu itibarla Ahmed Cemal tarafından kaleme alınan *Memalik-i Osmaniye'ye Mahsus Coğrafya-yı Askerî* adlı eser konusunda ilktir. Hüseyin Hüsnî de aynı yıllarda askerî ve topografya üzerine altı eser ortaya koymuştur. Mehmed Tefvik'in, o güne kadar kullanılmayan çok sayıda kaynaktan yararlanarak hazırladığı *Coğrafya-yı Askerî ve Sevkülceysi* adlı eseri ile yine aynı adı taşıyan Seyyid İsmail Hakkı, Mustafa Şevki Paşa ve Ahmet Şükrü Paşa, (İhsanoğlu vd. 2000, c.I:XLIX) Cemal Bey, Vehbi Bey ve Ahmet Refik Beylerin (Mehmed Tahir, 1975, c.III:315-316) eserlerini görmek mümkündür (Türkey, 1958:13-58). Askerî coğrafya literatürünün ilk eserleri 1880'li yıllarda ortaya çıksa da, yoğunluğun 1900'lü yıllarda arttığı görülür. Aslında aynı zaman zarfında Batı'da da askerî ve siyasi coğrafya literatürünün hızla zenginleştiği ve dolayısıyla coğrafyaya, askerî ve siyasi misyonun yüklendiği göz önüne alınacak olursa, Batı'daki gelişmelerin takip edildiği sonucuna ulaşmak mümkündür.³

Günümüzde Osmanlı dönemi coğrafya literatürüne dair bibliyografya, transkripsiyon ya da genel değerlendirme ve tasnifi içeren tarzlarda bazı çalışmaları görmek mümkün olmasına karşın, bunların tüm literatürü aydınlatabilecek sayıya ulaştığını söylemek güçtür. Diğer bir ifadeyle Türkiye'de coğrafya literatürünün tarihçesinin yazımı tamamlanmamış olup, bu bağlamda tüm detaylarıyla ortaya konduğu söylenemez. 19 ve 20. yüzyıllar da dâhil olmak üzere Osmanlı coğrafya literatürünün eserler bazında detaylarıyla incelenmesi, günümüz coğrafyası açısından gerekliliği tartışma götürmez bir zorunluluktur. Bilhassa Türk coğrafya literatürünün tarihsel bütünlüğünün sağlanması, literatür içerisinde görece değerlendirmelerin yapılabilmesi, coğrafi yazım gelenek/geleneklerinin tanımlanması adına, genel değerlendirmelerden çok, birebir eserler esas alınarak coğrafyacılar tarafından yapılacak transkripsiyona dayalı detaylı incelemelere ihtiyacın olduğu açıktır. Eldeki çalışma tam da bu açığa yönelik olması nedeniyle önem arz eder.

Amaç ve Yöntem

Bu çalışmada, yaklaşık yüzyıl önce yazılmış bir coğrafya eseri içerik analizine tâbi tutulmuştur. Buna göre eserin literatürdeki yeri, amacı, yaklaşımı, içeriği, kullanılan kaynakları ve sistematik yapısı analiz edilerek, aşağıdaki sorular çerçevesinde temsiliyet durumunun tespitine odaklanılmıştır. *Yazılma amacı nedir? İçerik itibariyle amacına ulaşabilmiş midir? Yazıldığı dönemin fikri akımlarından etkilenmiş midir? Yazımında hangi metotlar benimsenmiştir? Hangi kaynaklardan yararlanılmıştır? Coğrafi anlamda bilimsel seviyesi nedir? Dâhil olduğu literatür içerisindeki yeri nedir? Hangi yönleriyle tarihi coğrafya açısından kaynak niteliği taşır?*

Amaca yönelik olarak öncelikle 20. yüzyıl Osmanlı Türkçesiyle basılmış olan eserin transkripsiyonu yapılmış olup, bunu müteakip içerik analizine tâbi tutulmuştur. Eserin genel özellikleri verildikten sonra, kitaptaki bölümlerin içeriği, eserdeki konu akışına uygun olarak verilmiştir. Sadece yazılı tasviri yapılan Anadolu ve alt bölgelerinin sınırları, haritalandırılarak görselleştirilmiştir. İçeriğe dair dikkat çeken bölümler ya doğrudan alıntı şeklinde ya da aktarılarak sayfa numaralarıyla birlikte verilmiştir.

³19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın başlarında Almanya Berlin Savaş Akademisi, Fransız Savaş Yüksek Okulu'nda coğrafi bilgi ve coğrafya dersleri, askerî eğitimin en önemli konusu olmuştur. Bu iki ülkeyi biraz geriden İngiltere ve ABD takip etmiştir. Savaş ile coğrafya ve coğrafi bilgi arasında yoğun ilişki kuran bu akademik anlayışın etkisi, II. Dünya savaşının sonuna kadar sürmüştür. Bkz. (Özgüç vd, 2000:232-236). Bu dönemde Batıda T. Miller Maguire, *Outlines of Military Geography* (1899), George Lund Dunnett *The Military Geography* (1889), L. William, A. Ferryman Mockler *A Military Geography the Balkan Peninsula* (1905), Colonel A. C. Macdonnell *The Outlines of Military Geography* (1911) gibi eserleri görmek mümkündür.

Makalede, eski yer adları, bazı coğrafi terimlerin o dönemdeki karşılığı gibi bilgiler, ayrı bir kitap çalışmasına konu olabilecek genişlikte olması nedeniyle detaylandırılmamıştır.

1.Eserin Genel Özellikleri

Çalışmanın konusunu oluşturan *Anadolu-İstatistikî, İktisadî ve Askerî Coğrafya* adlı bu eser, 4 ciltlik bir ders kitabı olarak tasarlanmış olmasına karşın,⁴ günümüzde sadece ilk cildi mevcuttur. Diğer ciltlerin varlığına dair herhangi bir bilgi ve kayda rastlanmadığı için yazılmadığı kanaatini taşımaktayız. Makalenin konusunu teşkil eden 1. cildin günümüzde çok sayıda kopyasının varlığı bilinmekle birlikte, orijinal nüshaları İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi), Askerî Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Kütüphanesi ve Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Kütüphanesinde mevcuttur. Bazı yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerde pdf formatında kopyalarını da bulmak mümkündür.⁵

204 sayfadan oluşan kitap (1. Cilt), (H. 1336-1337) yıllarında Dersaadet Askerî Matbaasında basılmıştır. Kuşe kâğıda basılan kitabın dış kapağında 1337 tarihi verilirken, iç kapağında ise 1336 tarihi verilmiştir. Buradan iç kapaktaki tarihin eserin yazımının bitişi, dış kapaktaki tarihin ise basım tarihini gösterdiği anlaşılır.

Esere, dış kapak, içindekiler (Fihrist) (1. cilt için), hatalara dair düzeltme sayfalarından sonra önsöz ve diğer ciltlere ait genel içeriğin verildiği sayfalarla giriş yapılmıştır. Günümüze ulaşan tüm nüshalarında dış kapağı görmek mümkün değildir. Dış kapak üzerinde içerik itibarıyla eserin başlığını destekleyen, kapsamına yönelik açıklayıcı bilgileri de görmek mümkündür. Bu kısa açıklamada, eserin Anadolu'nun sınırları, dağları, ovaları, yaylaları, ırmak ve gölleri ile sahillerinin fiziki, beşeri ve ekonomik coğrafya özelliklerine dair bilgilerden oluştuğu belirtilir. Benzer bilgiler iç kapakta da yer almıştır. İki arasında tek belirgin fark, esere dair verilen yıllar ve matbaa adına dair bilgilerdir (Fotoğraf 1).

Eserin orijinal nüshalarının bulunduğu kütüphane kayıtlarında, hazırlanışı ve basım tarihine dair bilgiler (1336 ve 1337) genellikle Hicri takvim ile verilmektedir. Ancak eserin transkripsiyonundan sonra bizde oluşan kanaat ise, tarihin Rumi takvime uygun olduğu yönündedir. Bunun en belirgin emareleri metin içerisinde zamana (mevsim ya da aylar) dair bilgilerde Mart, Nisan, Mayıs, Kanun-i Evvel, Kanun-i Sani, Teşrin-i Evvel gibi Rumi ayların kullanılması ve yine eserin önsözünün altına 3 Mayıs 1337 tarihinin yazılmasıdır.

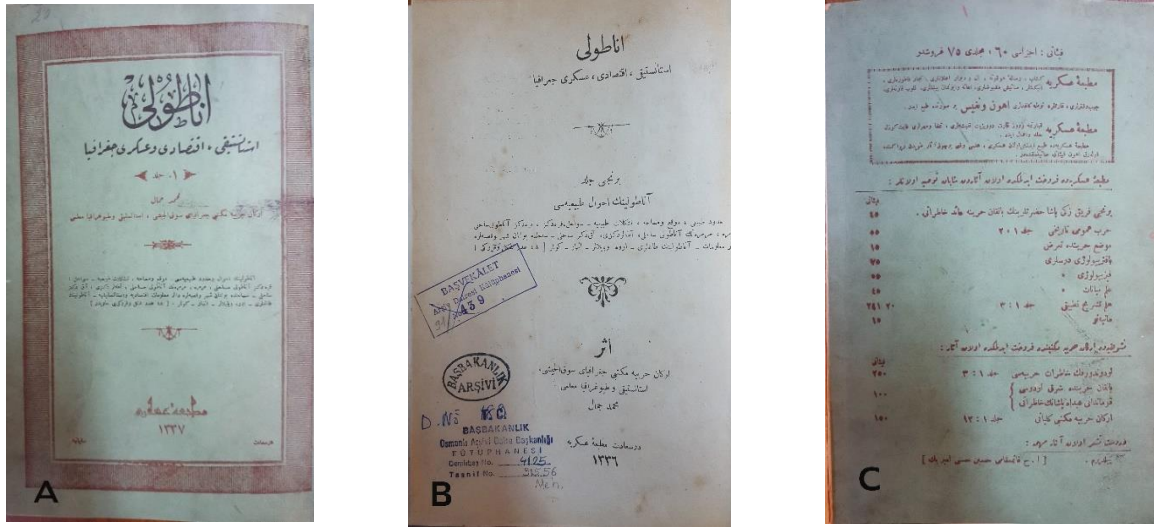
Eser, dönemin Erkan-ı Harbiye Mektebi⁶ (Harp Akademisi) Coğrafya-yı Sevkülceyi istatistik ve topografya muallimi Mehmed Cemal tarafından yazılmıştır. Yazar hakkında detaylı bir bilgiye sahip olmasak da, coğrafyanın Türkiye'deki gelişimini temel alan çalışmalardan Mehmed Cemal'in rütbesinin Kaymakam (kaim-makam) olduğu anlaşılır (İhsanoğlu, 2000, c.II:491-492; Akyol, 1943b:132). Bunun yanında kesin olmamakla birlikte 1893 yılında basılmış olan "Muhtasar Coğrafya-yı Umumi" adlı bir eserin (Türkey, 1958:25) de aynı yazara ait olduğu kanaatini taşımaktayız.

⁴ Eserin 4 ciltten oluştuğu içindekiler kısmından anlaşılmaktadır. Burada tüm ciltlerin konu başlıkları kısaca verilmiştir.

⁵ İsam:178172 GNL.7379-956MEH-A, Askerî Müze Kültür Sitesi Kütüphanesi sıra no:896, Cumhurbaşkanlığı Devlet Osmanlı Arşivleri Kütüphanesi: Demirbaş No:4125.

⁶ Harbiye eğitiminin üzerinde tahsil veren erkânıharbiye sınıfları 1864 yılından sonra açılmıştır. Bunlar açılmadan önce Erkânıharplik vazifesini Mühendishane-i Berrî Hümayundan çıkarılan yapardı. Bkz. (Ergin 1977: c.II:426-427). 1899-1909 yılları arasında ise Erkânıharp Namzet Sınıfları adlarıyla anılan akademi, 1909 yılında Harp okulundan ayrılarak "Erkân-ı Harbiye Mektebi" adını almıştır. Erkân-ı Harbiye lisansüstü derecede eğitim veren, günümüzdeki karşılığı itibarıyla kurmay subay yetiştiren Harp Akademisi'nin karşılığıdır. Osmanlı dönemi askerî eğitimiyle ilgili yapılan çalışmalara dair bkz. (İşkora 1966; Dalkıran 2010:84-91-141). Mekteb-i Harbiye ilk olarak 1834 yılında faaliyete geçse de, tam anlamıyla subay (zabit) yetiştiren askerî okul sıfatını 1846 yılında idadisini Maçka'da bırakarak Pangaltı'daki harbiye binasına taşındıktan sonra kazanmıştır. Bkz. (Ergin 1977: c.II :426; Ünal 2009:c.I:582).

Fotoğraf 1: Anadolu-İstatistikî, İktisadî ve Askerî Coğrafya Adlı Eserin Kapak Görüntüsü A-Ön Kapak B- İç Kapak C-Arka Kapak.

1.1. Başlık ve Önsöz

Eserin başlığı Anadolu'nun istatistikî, iktisadî ve askerî coğrafyası anlamında "Anadolu-İstatistikî, İktisadî ve Askerî Coğrafya" şeklindedir. İktisadî ve askerî coğrafya kavramları günümüzde de coğrafyanın alt disiplinleri olarak karşılık bulmuş ve kullanılmakta olan kavramlar olmasına karşın, istatistikî coğrafya kavramını aynı şekilde değerlendirmek güçtür. Aslında dönemin diğer coğrafya eserlerinde de gözlenebilen kavram eserde ele alınan mekânların coğrafi tasvirinin istatistikî verilerle daha somut ve reel bir boyuta taşınmasına vurgu yapar. Kıyı uzunluğu, yükseklik, iklimlere dair sayısal verilerin yanında nüfus, yerleşme ve ekonomik faaliyetlere yönelik sayısal veriler bu kapsamda değerlendirilebilir. Öyle anlaşılıyor ki, günümüz coğrafya terminolojisinde *coğrafi istatistik* olarak ifade edebileceğimiz bu kavram, coğrafi çalışmalar için gerekli olan her türlü bilgi, bulgu ve verinin istatistikî yöntemlerle derlenip, işlenmesi ve yorumlanması olarak tanımlanabilir. İlk ciltten çok, yazımı tasarlanan 2., 3. ve 4. ciltlerin içeriğine daha çok hitap eden bir kavramdır. Nitekim dönemin Erkânı Harbiye müfredatı ve ders içerikleri incelendiğinde, benzer adlarda ders ve içeriklere ulaşmak mümkündür.⁷ Günümüzün kabul gören coğrafi ifade şekliyle eserin başlığı, istatistikler temelinde, Anadolu'nun iktisadî (ekonomik) ve askerî coğrafyası şeklinde olabileceği düşünülebilir.

Eserin önsüzü 3 Mayıs 1337'de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Üçüncü Şube Müdürü ve Tarih-i Askerî Encümeni Reisi Hüseyin Hüsnü Emir tarafından yazılmıştır. Önsözde eserin bilimsel ve fikri boyutta dolduracağı boşluk, dolayısıyla coğrafi bilginin gerekliliğiyle ilişkili olarak kitabın amacı ve misyonu hakkında bilgi verilmiştir. Bunun yanında temsil ettiği akımla ilişkili olarak Anadolu'nun vatan olarak yeri ve önemine rağmen, bugüne kadar yeterince değer verilmediği fikri işlenmiştir.

2. Eserin Literatürdeki Yeri ve Günümüze Yansıyan Kıymeti

Osmanlı coğrafya literatürü içerisinde eserin yeri ve önemine dair birden fazla özelliğinden söz edilebilir. Bunlardan ilki, dönemi içerisinde *Anadolu* adını taşıyan ve içerik olarak Anadolu'yu

⁷ İlgili kaynaklarda istatistikî coğrafya ders içeriği genellikle şu şekilde verilmiştir; Ziraî, snâî, iktisadî vb. cihetlerinden tetkik etmek ve seferberliğe esas olacak bilcümle istatistikî malumatı müteallimine (talebelere) vermektir Ayrıntılı bilgi için bkz (İşkora 1966; Dalkıran 2010:215).

merkeze alan en kapsamlı eserlerden biridir.⁸ 19 ve 20. yüzyıla ait bilinen bibliyografya çalışmalarına yansımış yüzlerce ders kitabı mahiyetinde coğrafya eseri olmasına karşın, Anadolu'yu çalışma konusu olarak seçen eser sayısı azdır. Bunlardan ilki 1886 yılında Mehmet Şevket tarafından yazılmış *Memalik-i Osmani Coğrafyası (Anadolu)* adlı eser olup, Osmanlı coğrafyasının sadece Anadolu kısmına odaklanmıştır. Bir diğeri ise 1921'de Mehmet Niyazi (Erenbilge) tarafından yazıldığı öngörülen (Gümüştü vd.2008:142-143) 16 sayfalık *Anadolu* adlı eserdir (Gümüştü vd. 2016:137). Türkiye resmi temelinde konuyu ele alış biçimi itibariyle eserin günümüzdeki "Türkiye Coğrafyası" adlı çalışmaların ilk formlarını temsil ettiği söylenebilir.

Eserin coğrafya literatürü içerisindeki yerini belirleyen diğeri bir özelliği, az sayıdaki askerî coğrafya literatürünün seçkin örneklerinden biri olmasıdır. Buna karşın eserin içeriği ve diğeri özellikleri detaylarıyla işlenmemiştir. İhsanoğlu vd. ile Özege (2000:c.II:491-492;1971:c.I:53) tarafından hazırlanan bibliyografya çalışmaları bunu açıkça ortaya koyar. Tespit edilebildiği kadarıyla günümüze kadar esere sadece birkaç çalışmada atf yapılabilmektedir. Bunlar Akyol (1943b:132) tarafından Meşrutiyet Devri coğrafya eserlerinin Mütareke ve Milli Mücadele (1918-1923) kısmında ele alınarak, kısa bir bilgi verildiği Türk Coğrafya Dergisi'ndeki makalesi ile Mehmet Z. Yıldız, Orhan Deniz (2005:18) tarafından Van Gölü'nde yaşanan seviye değişimlerinin yerleşmelere olan etkisini temel alan güncel makaledir. Eserin özellikle içerik itibariyle az tanınması eldeki çalışmanın hazırlanmasındaki temel sebeplerden biridir.

Bütün bunlara ek olarak kitabın günümüze yansıyan asıl değeri, daha çok tarihi coğrafya⁹ çalışmaları açısından kaynak niteliği taşımasında yatar. Anadolu yarımadasının yaklaşık yüzyıl evvelki coğrafi özelliklerini resmetmesi yönüyle tarihi coğrafya çalışmaları için önemlidir. Bu yönüyle değerini belirli başlıklarla ifade etmek gerekirse;

Yazıldığı dönem itibariyle doğal bölge anlayışıyla ele alınan Anadolu yarımadasının doğal sınırları ile alt doğal bölge ve sınırlarının tespiti itibariyle. Anadolu'nun jeomorfojenetik ve hidrografik bölgeleri ile sınırlarının tespiti ve karşılaştırılabilmesi itibariyle. Bu bölgelerin coğrafi açıdan akademik düzeyde işlenişi ve işlenişe yönelik temel yaklaşımı itibariyle. Jeomorfojenetik ve hidrografik bölge ve unsurlarının askerî, iktisadî önemlerinin tarihi örnekleriyle birlikte stratejik açıdan yorumu itibariyle. Kendi zamanı içerisinde ulaşım sistemlerinin jeomorfojenetik ve hidrografik bölgeler ve unsurlara göre konumu, ulaşılabilirlik durumunun tespiti itibariyle. Hem dönemi hem de daha önceki zamanlarda insanın Anadolu'nun doğal peyzajını değiştirmeye yönelik girişimlerinin tespiti itibariyle. Dönemindeki bazı kasaba ve şehirler ile bunların nüfus ve iktisadî özelliklerinin tespiti itibariyle. Değişen mevki ve yerleşme adlarının tespiti itibariyle. Son olarak geç Osmanlı dönemi askerî coğrafya literatürü örneği olması itibariyle önemlidir.

Bugüne yansıyan kıymet bakımından diğeri bir önemli nokta, Meşrutiyet Döneminin mütareke ve milli mücadele (1918-1923) kısmında coğrafi bilginin genel seviyesini gösteren örneklerden biri olmasıdır. Böylece günümüzdeki seviyeye karşılaştırılma imkânı vermektedir. Eserin oluşumunda benimsenen modeller (paradigma), içeriğinde yer alan ölçümler, harita ve kartografik çizimler ile kullanılan bilimsel kavramlar, zamanla oluşan değişimin tespiti açısından

⁸ Coğrafya literatürü içerisinde başlığında *Anadolu* kelimesini içeren eserlerin önemli ikisi mütareke ve milli mücadele dönemi olan 1920-1921 yıllarında yazılmıştır. 1933-1941 yılları arasında Anadolu adını taşıyan ve Anadolu'ya odaklanan coğrafya çalışmalarını görmek mümkün olsa da, *Türkiye, Yeni Türkiye* ifadelerini taşıyan başlıklar ön plana çıkmıştır. Cumhuriyetin kuruluşunu takip eden süreçte askerî coğrafya kitapları da *Türkiye* adıyla yazılmaya başlanmıştır. Bunlardan biri dönemin Darülfünun Tabii ve Mevzi Coğrafya Muallimi olan İ.Hakkı Akyol tarafından 1934 yılında yazılan ve Necmi İstikbal Basımevi tarafından basılan *Türkiye Askerî Coğrafyası* adlı 40 sayfalık kitaptır. Detaylı bilgi için bkz. (Trak 1942:53-57;Türkay 1958:25).

⁹ Tarihi coğrafya, geçmişteki herhangi bir zamanda ya da bir zaman diliminde herhangi bir yerin coğrafyasının ortaya konması olarak tanımlanabilir (Gümüştü vd. 2014:291).

önemlidir. Bunu, dönemi itibariyle Anadolu'ya dair mevcut coğrafi bilgi birikiminin genel özelliklerinin belirlenmesi olarak da tanımlayabiliriz.

3. Eserin Yazılma Amacı

Öncelikle eser, müellifin göreviyle ilişkili olarak Erkân-ı Harbiye Mektebi müfredatında yer alan *Coğrafya-yı Sevkülceysi ve Etnografya, İstatistikî ve İktisadî Umumî Coğrafya, Askerî ve İstatistikî Coğrafyası* gibi derslere yönelik hazırlanmış bir ders kitabı mahiyetindedir. Bu doğrultuda eser, Anadolu'nun doğal ve beşeri coğrafya şartlarının askerî harekâtlarda yapacağı tesir, harplerde en önemli amil olan kuvvet unsurlarının muhtelif coğrafi sahalardaki mevcudiyetinin tetkiki ve gerektiğinde nasıl kullanılabilceği temeline yönelik hedeflere işaret etmektedir. Aslında eserde coğrafi yapının sebep-sonuç ilişkisi içerisinde tetkikinden çok, var olanın kalkınma ve askerî amaçlar doğrultusunda pratiğinin öğretimi amaçlanmıştır.

Eser temelde sözü edilen amaçlara dönük bir ders kitabı niteliğinde olsa da, yazılma amacı ve misyonu bununla sınırlı değildir. Adı, önsözü ve neşredildiği tarihler göz önüne alındığında, dönemin felsefi, ilmî, siyasi ve sanatsal olduğu kadar ideolojik yönü de olan *Anadoluculuk*¹⁰ akımını temsil ettiği dikkati çeker. Bilhassa amaçlar, kullanılan kavramlar ve yapılan tanımlamalar ekseninde, eserin akımı temsil eden değer, kavram ve amaçların coğrafi bir manifestosu niteliğinde olduğu görülür. Yazımında akımın temel taşlarını oluşturan *Vatan, Türk Vatanı, Anadolu* kavramlarını coğrafi boyutta somutlaştırarak gelecek nesillerde farkındalık oluşturma amacı güdülmüştür. Milli bir vatan oluşturma çabalarının, kimlik ve mekân kavramları ilişkisine bağlı olduğu anlayışıyla, Anadolu'yu coğrafi özellikleriyle tanımlamak, tanıtmak ve farkındalık oluşturma amacı ön plana çıkarılır. Nitekim Hüseyin Hüsnü Emir önsözde, eserin bu yönde önemli bir eksikliği gidereceğine dair beklentisini belirtmiştir.

4. Eserin Yaklaşım ve Metot Özellikleri- Kullanılan Veri ve Kaynaklar

Eserde, verilerin yerinde yapılan tetkikler ile (inceleme, araştırma) tespit edilerek kayıt altına alındığı belirtilmiştir. Nitekim esere eklenen Anadolu'nun muhtelif yerlerine ait üç boyutlu topografik şematik çizimler, gözleme dayalı saha etütlerini işaret etmektedir. Ayrıca 20 yıldan beri toplanan resmi ve gayri resmi bilgiler ile Erkânı Harbiye'deki iki yıllık tedrisatın sonucu olarak ortaya çıktığı belirtilmiştir. Benzer şekilde yerleşme adları kastedilerek özel adların (ism-i hassa) 1/200.000 ölçekli Erkân-ı Harbiye haritaları ile 1/400.000 ölçekli H. Kiepert'in¹¹ tercüme edilmiş Anadolu haritasına göre yazıldığı vurgulanması, eserin oluşumunda birincil verilerin yanında ikincil verilerin de kullanıldığını işaret eder.

Kitapta kaynakları gösteren, belirgin bir bölüm yoktur. Kaynaklar metnin muhtelif yerlerinde dipnotla verilmiştir. 1/200.000 ölçekli Erkân-ı Harbiye haritaları ile 1/400.000 ölçekli H. Kiepert haritalarının yanında Edvard Suess ile Philipson'a ait krokiler ve Evliya Çelebi Seyahatnamesinin (II. cilt) kullanıldığı ifade edilmiştir (s:77,197).

Eserde coğrafi sistematizasyonun temelini bölgesel yaklaşım oluşturur. Anadolu'nun sınırları doğal coğrafi unsurlara göre belirlenerek, doğal bölge olarak tanımlanmıştır. Aynı yaklaşımla coğrafi yapısı gereği yarımada üç alt doğal bölgeye ayrılmıştır. Bu genel çerçeve ve

¹⁰20. yüzyılın ilk çeyreği itibariyle ülkenin içinde bulunduğu genel durumla da bağlantılı olarak ortaya çıkan fikri akımlarından biridir. Ayrı bir çalışmaya konu teşkil edebilecek düzeyde olduğu için burada değinilmemiştir.

¹¹ Heinrich KIEPERT 1818-1899 tarihleri arasında yaşamış Alman coğrafyacı ve harita uzmanıdır. Öğrencilik yıllarında Berlin Üniversitesinde Carl RITTER ile çalıştı klasik dünyanın tarihi coğrafyasına ilgi duydu. Ritter ve Kiepert "İncil Atlası" (1847) "Eski Dünyanın Tarihi-Coğrafi Atlası" (1848), gibi yayınları çıkartmışlardır. Kiepert 1840 ve 1890'larda büyük ilgi duyduğu Osmanlı dünyasının haritalarını üretmek için Osmanlı İmparatorluğu topraklarına defalarca seyahat etmiştir (<https://www.lib.uchicago.edu/e/collections/maps/kiepert/>,2018). Günümüzde Kiepert'in haritaları tarihi coğrafya çalışmaları açısından önemli birer kaynak niteliğindedir.

tasnife müteakip sahiller, dağlar, ova ve yaylalar, ırmaklar ve göller gibi jeomorfojenetik ve hidrografik doğal bölgeler üzerinde durulmuştur. Ancak, jeomorfojenetik ve hidrografik doğal bölgelerin oluşum ve yapılarının sebep-sonuçlarıyla belirlenmesi ve sınıflandırılması yoluna gidilmemiştir. Doğal bölge anlayışıyla sınırları çizilen ve dağılışı yapılan fiziki unsurların, bir ajan olarak insan tarafından iktisadî ve askerî amaçlarla kullanımı ve nasıl kullanılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Doğal coğrafi unsurların bazı fiziki özellikleri hakkında bilgiler verilse de, daha çok iktisadî ve askerî kullanımı ön plana çıkar. Nitekim Akyol, (1943b:132-133) adı geçen makalesinde Mehmed Cemal'in yarımada hakkında pek bol topografik malumat verdiğini, ancak beklenenin, bu kıymetli bilgilerin jeoloji ile yoğrulmuş olarak izahlı bir şekilde verilmesi olduğunu ifade eder.

5. Eserin İçeriği

Kitabın ilk kısmında verilen bilgilerden eserin aslında 4 cilt olarak tasarlandığı anlaşılır. Ancak diğer 3 cildin yazılıp yazılmadığına dair bir bilgi olmadığı gibi, herhangi bir kütüphanede de kayıtlarına rastlanmamıştır. Bunlara yönelik bilgimiz 1. cildin başında verilen kısa içerikle sınırlıdır. Buradan, diğer ciltlerin daha çok beşeri ve iktisadi coğrafyaya uygun olarak ulaşım, etnografya, nüfus, ziraat, madencilik gibi bir içerikle tasarlandığı anlaşılır.

5.1. Anadolu-1 (Cilt-1)¹²

Doğal Durumu-1 (Ahval-i Tabiiye)

Doğal Sınırları (Hudud-ı tabiiye)- Boyutları (Mesaha)- Konumu (Mevki-i Coğrâfi)-Yapı (Teşekkülât)

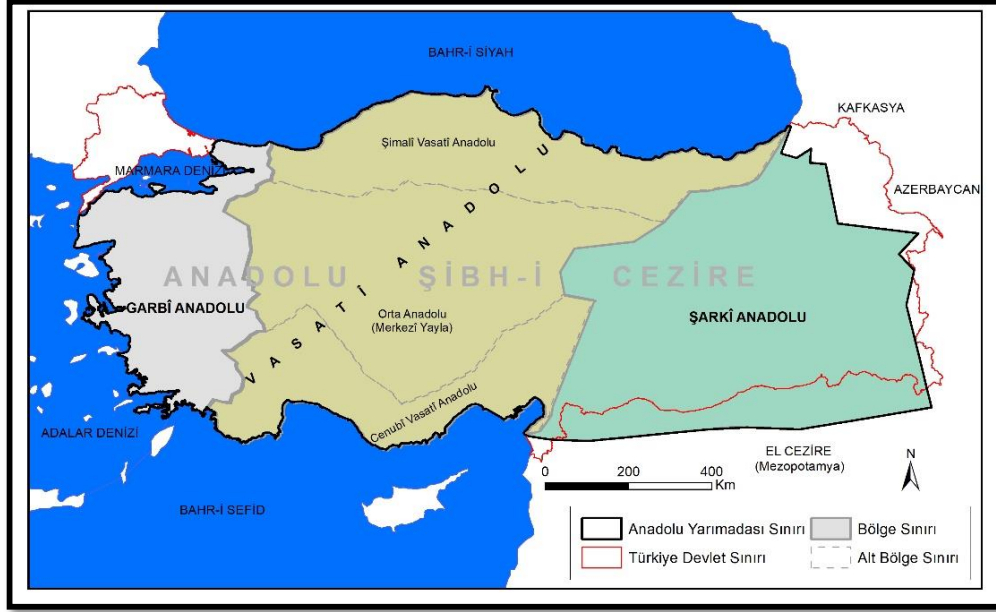
Müellif, yarımada olarak tanımladığı Anadolu'nun genel sınırlarını yönlerine göre verdikten sonra, sadece kıtaya bağlandığı doğu ve güneydoğusundaki doğal sınırları detaylı bir şekilde çizmeye çalışmıştır. Yine konunun devamında Doğu Anadolu'yu ayıran doğal hattı ayrıca belirtme gereksinimi duymuştur. Nitekim ilk cümlesinde Anadolu'nun Asya-i Sagîr (Küçük Asya) olarak adlandırdığı Şibh-i Cezire (yarımada) ile onun iç kısmını teşkil eden Doğu Anadolu'dan oluştuğunu belirtmiştir.¹³

“Anadolu küçük Asya denilen (Şibh-i Cezire) bir yönüyle karaya bağlı diğer tarafları denizle çevrili yarımada ile bu yarımadanın dâhili kısmını teşkil eden Doğu Anadolu'dan oluşur. Doğal sınırları: Kuzey ve güney tarafları Karadeniz ve Akdeniz'le çevrili olduğundan tek yönden diğer kıtalardan ayrılır. Batısı Adalar Denizi vasıtasıyla Yunan adalarına doğru uzanmış ve adalarla karışmıştır. Kuzeybatısı Marmara Denizi ve Çanakkale, İstanbul Boğazları ile Rumeli kıtasına hemen birleşecek derecede yaklaşmıştır; Arada şu boğazlar doğal sınırı oluşturmasa genel durum ve doğal yapı itibarıyla Avrupa'dan farkı yoktur”(s:3-4), (Şekil-1).

¹² İçeriği tam olarak yansıtabilme amacıyla başlıklar ve dolayısıyla konu akışı birebir eserin içeriğine uygun şekilde oluşturulmuştur.

¹³ Metnin bütünü göz önüne alındığında Anadolu üç kısma ayrılmıştır.

Şekil 1: Eserde Tasvir Edilen Sınırlara Göre Anadolu Yarımadası, Bölgeleri ve Alt Bölgeleri (Yaklaşık Sınırlar).

5.1.1. Anadolu'nun Teşekkülât Jeolojisi

Anadolu'nun doğal yapısına dair yeterince bilginin olmaması nedeniyle, oluşumu ve jeolojik yapısı hakkında özet bilgiler verilmiştir. Buna göre;

“Devr-i evvelde (jeolojik zamanlar özellikle Paleozoik ve Mesozoik) Anadolu'nun çoğunluğu su altındadır. Sonunda Rumeli kıtası ile Anadolu arasındaki Egeid kıtası oluşmuştur. Bu devirde Anadolu, Avrupa'nın devamı durumundadır. Devr-i Saninin (Mesozoyik) başlangıcında Karadeniz oluşmamış ve Anadolu'da büyük bir göl vardır. Tersiyerin sonunda Egeid kıtası çöküşüyle Adalar Denizi oluşmuş, buna karşılık olarak da Karadeniz oluşmuştur”(s:6).

Devr-i Saninin başında volkanik hadiselerin vuku bulduğu, sonunda ise Anadolu'nun günümüzdeki şeklini almaya başladığı, yine ortasında büyük bir göl ve ormanların olduğu belirtilmiştir. Suların özellikle merkez yaylada (yaklaşık olarak İç Anadolu Bölgesi) kademeli olarak çekildiği ve kara oluşumunun meydana geldiği belirtilir (s:6).

5.1.2. Sevahil 2 (Kıyılar-Sahiller)

Anadolu'nun toplamda 4000 km'lik kıyıya sahip olması nedeniyle, bahri (denizel) bir kıta (ülke, memleket) olduğu, gerek coğrafi konumu gerekse kıyı uzunluğunun bunu sağladığı ifade edilmiştir. Karadeniz 1300 km, Marmara 500 km, Adalar Denizi 1100 km, Akdeniz 1100 km olmak üzere toplam 4000 km'lik kıyı uzunluğunun varlığından söz edilmiştir (s:6-7).

Eserde kıyılara yönelik bilgilerin tasnifi Anadolu'nun çevresindeki denizlere göre yapılmıştır. Dolayısıyla ana başlıklar; A-Karadeniz, B-Karadeniz'in Anadolu Sahili, 2-Karadeniz Boğazı (İstanbul Boğazı kastedilerek), 3-Marmara Denizi, Marmara'nın Anadolu Sahili, 4-Çanakkale Boğazı, 5-Adalar Denizi Sahili, 6- Akdeniz Sahili şeklindedir.

Her konu birebir sistematik yapıda değildir. Kıyılar, limanlar ve şehirler itibarıyla, ya öne çıkan özellikleriyle ya da eldeki mevcut veriler çerçevesinde işlenmiştir. Müellif, aşağıdaki kısa örnekte olduğu gibi mekânla ilgili herhangi bir fenomenin varlığı ya da genel özelliklerine dair

açıklamalarda bulunurken, ilişkili olmakla birlikte farklı fenomenlere ani geçişler yapmaktadır. Bu durum eserin geniş bir sahanın genel coğrafi bilgilerini tasvir ederek mekâmı tanıtan bir çalışma niteliğinde olmasıyla ilişkili olduğu gibi, yerlerle ilgili verilerin sınırlı olmasıyla da ilişkilidir.

“Ordu: Giresundan sonra gelen Ordu mâmur bir kasaba ise de askerlikçe haiz değildir. Ancak senevi kaliteli surette fındık, mısır, arpa, çavdar bilhassa 250,000 kıyye tereyağı 320,000 kıyye peynir, 20000 kıyye bal hâsıl ettiği için ticareti revaçlıdır. Her çarşamba şehrin muntazam dükkânlarına havi deniz kenarındaki çarşısında pazar kurulur. Buranın iskelesinde dahi 40-50 kayak mevcuttur” (s:20).

Bu kısımda dikkat çeken bir başka husus, kullanılan ölçü birimlerinin standart olmamasıdır. Mesafeler, metre, kilometre gibi metrik birimlerin yanında mil, kara mili, ağırlıklar, kilo, ton, derinlik ise kulaç olarak verilmiştir. Benzer bir durumun yer adlarında da olduğunu görmek mümkündür. Kitabın 7. sayfasında *İstanbul Boğazı* adı kullanılırken, başka sayfada *Karadeniz Boğazı* şeklinde adlandırılabilir.

5.2. Ahval-ı Arazi (Arazinin Durumu) İkinci Kısım

Manzara-i Umumiye (Genel Görünüm)

Bu kısmın başında Anadolu'nun ortalama yükseltisi, yüksek zirve ve yaylaları ile bunları ayıran dağ sıralarını kapsayan topografik şartların genel görünümüne dair tasviri bilgiler verilir. Anadolu, genel topografik ve hidrografik özellikleri temelinde, şarkî (doğu), vasatî (orta) ve garbî (batı) Anadolu olmak üzere üç kısma ayrılmıştır (Şekil-1).

Eserin başında olduğu gibi burada da Anadolu şibh-i ceziresi ile şarkî Anadolu, akarsulardan oluşan tabii bir hatla ayrılmıştır. Müellif bu hattın ortasında yer alan Uzun Yayla'ya vurgu yaparak, bütün Anadolu dağlarının hatt-ı bâlâlarının (zirvelerden geçtiği düşünülen sınır, su bölümü çizgisi) burada birleştiği ve bu geniş düzlüğün Anadolu'nun birçok akarsuyunun kaynağını oluşturduğunu belirtmiştir (s:75)-(Şekil-1).

Anadolu yarımadasının garbî kısmı, Marmara ve Adalar denizlerine dökülen akarsuların hizasından itibaren ayrılarak, burada orografik uzanışın kıyıya dik olarak gerçekleştiği ve orografik hatlar arasındaki vadilerle birlikte farklı bir topografyanın oluştuğu ifade edilir (s:75)-(Şekil-1).

Müellif, vasatî Anadolu'yu (orta, iç Anadolu) daha arızalı dağların hatt-ı bâlâları (su bölümü çizgisi) ile şimalî (kuzey), merkezî, cenubî Anadolu namile (adıyla) tekrar üç mıntıkaya ayrıldığını belirterek, Anadolu'nun dağları bahsine geçer (s:76).

5.2.1. Dağlar

Müellif, Anadolu'daki dağların adlandırılmasına dair, günümüzde de önem arz edebilecek bazı tespitlerde bulunur. Anadolu'nun büyük silsileleri ve mühim dağlarının coğrafya kitapları ve haritalarda basılan fenni adlarının halk arasında bilinmediğini, Erkân-ı Harbiye haritaları hariç çoğunlukla bu adların yanlış olduğunu ifade eder. Çeşitli eserlerde bir dağa farklı adların verildiğini, bazı coğrafya bilenlerin özel maksatlarla halkın katıyen bilmediği adları eserlerine yazdığını, ancak hakikatte bu adların mevcut olmadığını belirtir. Mesela *Alp potik?* adında Anadolu'da bir dağın olmadığı, böyle adların aşikâr sebeplerle geçmişte Anadolu'yu geçici olarak istila eden bazı kavimlere dayandırılarak icat edildiği ifade edilmiştir. Bu tür adların aynen tercümesinin ya da kısaltılarak alınmasının doğru olmadığı, keza *Ercigez* dağının isminin tahrifatla *Erciyaş* yazılmasının ve bir mahallin adlarının teksirinin (çoğaltmak, arttırmak) faydasız olduğunu belirtir (s:76).

Müellif, Anadolu'daki Aladağ ve Karadağ gibi tamamen veya Elmadağı, Elmalı Dağı gibi kısmen ortak dağ adlarını temel alarak bunların yazımına dair bazı ilkelerin benimsenmesinin gerekliliğine değinir. Anadolu'nun geniş bir kıta olması nedeniyle birbirine uzak mıntıkalarındaki

dağlara ortak adların verildiği, bunları ayırt edebilmek amacıyla o dağların civarındaki mühim yerlerin adlarıyla birlikte yazılması gerektiği belirtilmiştir. Adları itibariyle benzerlik gösteren Diyadin'in Aladağları, Karaman Karadağ'ı, Ödemiş'in Bozdağ'ı, Bolu'nun Çamlıbel'i gibi 20 dağ üzerinden örnek verilmiştir (s:76-77).

Müellif, Anadolu'nun topografya haritasının yapılmadığı ve bir fen heyeti tarafından yerkabuğu tabakalarının tetkikine başlanmadığı için Anadolu dağlarını doğal yapıları ve hâkim yönleri temelinde tasnif etmenin şimdilik mümkün olmadığını ifade eder. Bu tetkikin bazı yabancı bilim insanları (Edvard/Eduard Suess ile Filibson/Philipson) tarafından yapılmasına karşın, bunların yerel düzeyde kaldığını, dolayısıyla kat'î görülemeyeceğini belirtir (s:77).

Dağlar kısmının girizgâhı niteliğinde olan bu açıklamalar, dağların orografik uzanış ve konumlarına göre genel bir tasnifiyle son bulur. *Silsile-i şimalî, şarkî Anadolu dağları, silsile-i dâhiliye, (eskiden anti Toros denilen silsile), şark-i Toros. Gâvur Dağları (Amanos) Toros veya cenubî Anadolu silsilesi, garbî Anadolu Dağları ve merkez yaylasında bulunan dağlar* adlarıyla 8 kısma ayrılır.

Kitapta dağlar konusu yukarıda ifade edilen tasnif temelinde sistematizasyon edilmiş, tasnifte yer alan bölümlerinin her biri alt başlık olarak ele alınmıştır. Müellif belli bir yön (doğu, batı gibi) dâhilinde önemli gördüğü dağ silsilelerini ya da dağları, orografik uzanış, yükselti, sınırları, uzunlukları gibi özelliklerinin yanında, iklimik, vejetasyon (özellikle ağaçları türler), varsa madenler, önemli yol ve geçitler temelinde işlemiştir. Bilgiler genel denilebilecek mahiyette olup, sözü edilen tüm coğrafi özelliklerin sistematik bir şekilde bütün dağlar için arandığını söylemek güçtür. Coğrafi bilgiler eldeki veri ve bilimsel düzey dâhilinde sunulmuştur. Buna göre orografik uzanıştan bahsederken, iklim, biyocoğrafya (vejetasyon ve zoocoğrafya) ve hatta yol ve ulaşım özellikleri de verilir.

Öte yandan müellif yeri geldikçe ele aldığı mekânla ilgili tarihi olayları da kullanarak askerî coğrafya yapar. Doğu Karadeniz'de Rusların harp zamanında şose yollar yaptığını, bunun askerî ve sivil hayattaki rolünü anlatması, yine Ararat (Ağrı Dağı) Dağı'ndaki bazı yerlerin irtifa ve yamaç eğimlerinin askerî harekâtlar bakımından oluşturduğu güçlüğü ortaya koyması bu manada belli başlı örneklerdir.

Dağlar konusunda göze çarpan diğer bir husus, kullanılan bazı dağ ve yer adlarının günümüzdekilerle örtüşmemesidir. Bu konuda Lazistan, Ararat ve Keşiş dağları başlıca örneklerdir.

5.2.2. Ova ve Yaylalar

Ovaların Anadolu'nun tarım, ulaşım ve şehirleri açısından önemli olduğunu vurgulayan genel girişten sonra, ova ve yaylalar bölgesel yaklaşım temelinde incelenir. 140 ova ile 8 yayla temel coğrafi özellikleri ve kullarıdaki yeri itibariyle ele alınmıştır. Oluşumlarına ya da yükselti basamaklarına göre herhangi bir sınıflandırma yoluna gidilmemiştir.

Öte yandan eserde yayla kavramı daha çok yaylacılık faaliyet alanları olarak karşılık bulmuş olup, plato olarak kullanılmamıştır. Gerek metinde ele alınan yayla sayısı, gerekse verilen bilgi itibariyle, Anadolu'daki yayla ve yaylacılık faaliyetlerinin yoğunluğuyla kıyaslandığında, yeterince işlendiği söylenemez.

Eserde yapılan tasnife göre, ova ve yaylalar Şarkî Anadolu, Şimalî Anadolu, Garbî Anadolu, Dâhilî Anadolu ve Bahr-i Sefîd Havzası'ndaki ova ve yaylalar şeklinde beş ana başlıkta tanımlanmıştır.

Şarkî Anadolu'daki Ova ve Yaylalar

Başlık Doğu Anadolu'yu işaret etmekle birlikte, günümüzdeki coğrafi bölge sınırlarıyla örtüşmez. İfade edilmeye çalışılan Doğu Anadolu, günümüzün Güney Doğu Anadolu Bölgesi'ni de kapsayacak şekilde Anadolu'nun doğusu olarak tanımlanır. Bu bölgedeki ovalar genel hatlarıyla *Diyarbakir ve Havalisindeki Düzlükler* alt başlığıyla işlenmiştir. Ancak dikkat çekicidir ki, Siverek ovasına değinilmesine karşın, Harran, Suruç ve Ceylanpınar gibi ovalara yer verilmemiştir.

Harput Havalisindeki Ovalar alt başlığıyla, Erzincan ve Bingöl dışında Yukarı Fırat Bölümüne denk düşen saha (Elazığ, Tunceli ve Malatya) incelenmiştir. Bunun dışında yaklaşık olarak Erzurum-Kars, Yukarı Murat-Van ve Hakkâri bölümlerine denk gelen geniş saha ana başlık altında toplanmıştır. Şarkî Anadolu başlığı altında toplamda elli ova ve düzlük ile üç yayla incelenmiştir.

Şimalî Anadolu'daki Mühim Ovalar

Çarşamba ve Bafra ovalarından batıda Düzce, Bolu ovalarına kadar sadece kıyı kesimdeki belli başlı sekiz ova ile bir yaylanın genel coğrafi özelliklerinden söz edilir.

Garbî Anadolu'daki Ova ve Yaylalar

Bunlar *Marmara Havzası'ndaki Ovalar*, *Çanakkale Boğazı Civarındaki Ovalar* ve *Adalar Denizi Mıntıkasındaki Ovalar* olmak üzere üç alt başlıkta tasnif edilir. Eserde Garbî Anadolu olarak tanımlanan saha, Marmara Denizi'nin doğu ve güneyindeki ovalardan, Çanakkale Boğazı ve Ege Denizi kıyılarına kadar olan ova ve düzlükleri takiben Gökova Körfezi'ne kadar uzanır. Yine Ege Bölgesi'nde depresyonları takiben Uşak çevresine, yani İç Batı Anadolu Bölümü'nün batısını da kapsar. İç Batı Anadolu'da Kütahya çevresi başka bir bölgeye dâhil edilmiştir.

Bahr-i Sefid Havzası'ndaki Ova ve Yaylalar

Bu saha günümüzde Akdeniz Bölgesi ile Ege Bölgesi sınırını teşkil eden Dalaman, Köyceğiz ve Dalyan ovalarından itibaren doğu yönünde kıyıyı takiben Çukurova ve Ceyhan vadisine, buradan da Maraş ve Pazarcık ovasına kadar uzanır. Elmalı ovası dışında iç kesimdeki ovalar buraya dâhil edilmemiştir.

Dâhilî Anadolu'daki Ova ve Yaylalar

Kendi içinde dört alt başlıkta ele alınan Dâhilî Anadolu, günümüzde İç Anadolu Bölgesi ile Karadeniz ve Ege bölgelerinin iç kesimlerindeki ovaları da kapsamaktadır. Dâhilî Anadolu'da yer alan ova ve yaylaların hemen tamamı akarsu havza ve vadileri temel alınarak sınıflandırılır. Buna göre *Yeşil Irmak Havzası'ndaki Ovalar*, *Kızılırmak Havzası'ndaki Ovalar*, *Sakarya Vadisi'ndeki Ovalar*, *Merkez Yaylası'ndaki Ovalar* şeklinde tasnif edilmiştir.

Eserin içeriğine dâhil edilen ova ya da düzlükler genellikle o dönemde bilinen ad/adlarıyla Ankara Ovası ve Haymana Düzü şeklinde başlıklandırılır. Bunun dışında farklı adlarla bilinen muhtelif kısımlardan müteşekkil Akarçay Vadisi, Küçük ve Büyük Menderes, Gediz vadileri, Dicle Havzası gibi sahalar kapsayıcı tek bir başlıkla ifade edilip, onu oluşturan ovaların adları şöyle sıralanır. “Akarçay Vadisi: Bu vadide de Sıçanlı Ova, Afyonkarahisar Ovası, Dalay Ovası, Bolvadin, Çay, Kırşehir ovaları nam ile muhtelif kısımlara ayrılmıştır” (s:162).

Ovaların coğrafi özellikleri tam anlamıyla tek tip bir şablona göre yazılmasa da, metinde buna dair genel bir kalıbın varlığı dikkati çeker. Öncelikle ovanın kısaca konumu belirli nirengi noktaları dâhilinde tanımlanır. Akabinde tül ve arz özellikleri ile doğal çevre özellikleri verilir. Varsa ovayı sulayan ya da drene eden akarsuyun adı ile çevrenin iklim özellikleri ve yetiştirilen tarım ürünleri sıralanmıştır. Müellif yer yer ovaların iktisadî kullanımı ve verimliliğini olumsuz etkileyen özellikle taşkın ve bataklık gibi bazı sorunlara dikkat çeker. Bataklık alanların ıslahına yönelik

yürütülen çalışmalar hususunda Dalaman Ovası'nda yapılanların tüm Anadolu için örnek oluşturabileceği vurgulanmıştır (s:151-152).

Ovaların coğrafi niteliklerine dair üzerinde durulan diğer bir husus, konum ve morfolojik yapılarıyla ilişkili olarak ulaşım hatları açısından taşıdıkları önem ile ulaşım hatlarına bağlı jeoekonomik ve jeostratejik özellikleridir. Örnek olarak Gediz vadisi için Anadolu'nun en feyizdar ovası olduğu, ziraat ciheti ile Anadolu'da bu vadi kadar ileri gitmiş hemen hiçbir muntıkanın olmadığı belirtildikten sonra "İzmirden şarka ve şimale giden demir yolları ve en mühim sevkülceyş yollar bu vadiden geçtiği için ehemmiyet-i iktisadiyesi tesbitinde ehemmiyet-i askeriyesi dahi fazladır" (s:147-148) ifadesiyle stratejik önemine vurgu yapılmıştır.

5.3. Ahval-ı Miyahiye- Üçüncü Kısım

5.3.1.Nehirler

Anadolu'daki akarsular, doğudan başlanarak kuzey, batı ve güney yönlerindeki su havzalarına göre incelenmiştir. Sırasıyla *1-Bahr-i Hazar*, *2-Basra Körfezi*, *3-Bahr-i Siyah*, *4-Marmara Denizi*, *5- Adalar Denizi*, *6- Akdeniz (Bahr-i Sefid)*, *7-Dâhilî Göller Havzası* (Van Gölü ve Anadolu Merkez Yaylası Havzası olarak iki kesimdir) olmak üzere yedi havzaya ayrılarak, havza dâhilindeki akarsular kollarıyla birlikte işlenmiştir. Coğrafi özellikleri itibariyle irili ufaklı 66 akarsu tasvir edilir.

Öncelikle Anadolu'daki nehirlerin memleketin genişliğine kıyasla az olduğu, topografik yapı ve orografik uzanış sebebiyle mecralarının dik olduğu, bunun doğal bir sonucu olarak da genellikle seyir ve sefere uygun hale getirmenin ekonomik manada masraflı olacağına değinilmiştir.

Metinde, akarsuların çıkış yeri, kolları, vadileri ve bunların uzunlukları ile denize ya da göle döküldüğü yere kadar tüm mecrası detaylandırılır. Akarsu mecrası, topografik yapısı, ticari ve askerî faaliyetlere tanıdığı imkânlar dâhilinde değerlendirilir. Gemi veya kayık ulaşımındaki durumu, mevsimlere göre debisi ve üzerindeki belli başlı köprüler ve bunların boyutları ile fiziki yapısına bağlı olarak fonksiyonel açıdan ele alınır. Geçit noktalarının askerî harekâtlar veya müdafaalar bakımından uygunluğuna dair görüşler sunulmuş ve hatta I. Dünya ve 93 Harbi esnasında yaşanmış bazı özel olaylar da örnek olarak gösterilmiştir (s:181-182). Yine Bahr-i Hazar Havzası içerisinde Aras Nehri vadisinin Kafkasya'ya dâhil olduğu yere kadarki kısmının önemi şöyle ifade edilmiştir.

"Erzurum havalisinden Kafkasya'ya doğru giden en mühim istikametler bu vadiye olmakla nehrin vadisi askerlik ve ticaret noktasından haiz-i ehemmiyettir. Gerek 1293 Muharebesi ve gerek Harb-i Umumi'nin en büyük sahnesi bu vadi olmuştur" (s:166).

Benzer şekilde Fırat Nehri vadisi ve Cerablus köprüsünün stratejik önemi şöyle vurgulanır;

"Fırat Nehri: (Birecik) yakınlarına kadar (200) metrelik derin bir mecrayı takip eder. Bu mecranın iki tarafları duvar gibi dik olup üzerinde eski zamandan kalma pek çok kaleler mevcuttur. (Rum Kale) denilen bu vadinin cenub kısmında (Rum Kale) namındaki ufak fakat manzarası gayet latif kasaba vardır. Buradan sonra nehir (Birecik) kasabasının şarkından geçerek büyük şimendifer köprüsü olan Cerablus köprüsüne vasil olur. Burada nehrin arzı (800) metreyi mütecaviz olup, yağmur mevsiminde 1200 metreyi bulur. (Birecik) de nehri geçmek için birçok gemiler mevcuttur. Urfa-Birecik-Nizib-Ayıntab Caddesi ehemmiyet-i ticariye ve askerîyeyi haizdir" (s:174).

5.3.2.Göller

Eserin son konusunu Anadolu'daki göller oluşturur. Müellife göre Anadolu'da göl denilebilecek büyüklükte yani muhiti bir kilometreyi geçen irili ufaklı 80'in üzerinde göl vardır. Göllerin Anadolu'daki genel dağılımları göz önüne alınarak, *1-Marmara civarındakiler*, *2-Van Gölü etrafındakiler* *3-Merkezî Anadolu'da Konya-Isparta muntıkasındakiler* (*Tuz Gölü'nden Göller*

yöresine uzanan saha) olmak üzere üç ana kısımda ele alınmıştır. Bu başlıklar altında 60 civarında gölün varlığından söz edilse de sadece belli başlı 17 göl üzerinde durulmuştur. Ancak bu üç ana başlığın dışında *Sair Müteferrik Göller* başlığı altında özellikle mevsimlik olarak kuruyan ya da alanında değişimler gözlenen akarsu deltalarındaki lagünler ile yine zamanla değişebilen karstik arazilerde yer alan Köyceğiz, Bafa, Avlan, Efteni ve Tödürge gölleri gibi toplam 20 göl ele alınmıştır.

Göller, büyüklükleri, beslenmeleri gibi temel coğrafi özelliklerinin yanında, bir taraftan suyunun kimyasal özellikleri, ne tür mineral ve balıkları barındırdığı gibi ekonomik değeri üzerinden ele alınırken, diğer yandan ulaşım fonksiyonları ve buna bağlı olarak ekonomik, askerî değeriyle ele alınmıştır. Gerek akarsu ve gerekse gölleri, ulaşımına uygun hale getirebilmek amacıyla yapılması gereken yatırımlara dair tavsiyeler verilir.

Göllere dair verilen bilgiler tam anlamıyla sistematik bir düzende değildir. Van Gölü, Sapanca, İznik gibi bazı göller daha etraflıca ele alınırken, bazılarında dair son derece kısa bilgi verilmiştir. Bu durum gölün ekonomik değeriyle ilişkili olduğu gibi, müellifin sahip olduğu verilerin sınırlılığıyla da ilişkilidir.

6. Relifin Gösterimine Dair Kullanılan Harita ve Diğer Kartografik Çizimler

Eserde ele alınan mekanların relief özellikleri, blokdiyagram, harita, profil, kroki ile üç boyutlu topografik şemalar ve iki boyutlu arazi taslaklarından oluşan 48 adet kartografik çizimle desteklenmiştir (Şekil 2). Sona eklenen 23 parçadan oluşan çizimler, Batı tarzı modern coğrafyanın esere yansıyan başlıca örnekleridir.

Şekil ve çizimlerin geneli dikkate alındığında topografya ile morfoloji haritalarıyla birlikte ölçeksiz iki boyutlu topografik çizimlerin daha yoğun kullanıldığı görülür. Öte yandan kartografik çizimlerin incelenen mekânın bütününe dengeli bir şekilde dağıldığını söylemek mümkün olmadığı gibi, eserde işlenen konulara göre de dengeli bir dağılımın olduğu söylenemez. Müellif Anadolu'nun topografya haritalarının olmadığını ve bundan kaynaklanan topografik taksimata yönelik sorunlara değinerek, şekillerin önemini vurgular. Burada, işlenen konunun önemi ya da görsel materyale duyulan ihtiyaçtan çok, farklı zamanlarda ve farklı amaçlarla yapılan saha gözlemlerinin etkinliği sezilmektedir. Yani görsel materyalin konulara ve işlenen sahalara göre dağılımında, müellifin gözlemle çizim yapabildiği yerlerin belirleyici olduğu kanaatindeyiz. Bunun yanında müellifin harita temelli verilere ulaşım ulaşamama durumunu da göz ardı etmemek gerekir.

Müellif kartografik çizimleri doğrudan karakterlerine göre adlandırmamıştır. Aynı karakterdeki çizimlerin farklı bir şekilde adlandırıldığı görülür. Dolayısıyla müellif görselleri, şekil, kroki ve numara gibi adlar vermiş ve metnin ilgili yerlerinde atıfta bulunmuştur. Eserde harita, resim, şekil, kroki ve benzeri görsel materyallerin arasında belirgin bir ayrımın olmaması, Osmanlı klasik dönem haritacılık terminolojisinin¹⁴ etkilerinin devam ettiği şeklinde yorumlanabilir.

Eserdeki görsel öğeler günümüzün çizim yöntem ve teknikleri temelinde; 1-Üç boyutlu topografik arazi taslakları ve blokdiyagramlar, 2-Topografya ve morfoloji haritaları ile ölçeksiz topografik çizimler, 3-Süperimpoze ve mürtesem profiller, 4-Şehir haritaları ve krokileri olmak üzere dört ana başlık altında tasnif edilebilir.

¹⁴ “Osmanlılarda haritacılık terminolojisi, İslam coğrafya literatüründeki *levh, tersim, tasvîr, suret, resm ve resm-i harita, levhu'r-resm* gibi tabirlere, Batı'dan alınan *harta, hartı, kartı, karta, papamonta* gibi yenilerinin eklenmesiyle oluştu. Muhtemelen harita kelimesi Piri Reis ve Seydi Ali Reis ile yaygınlaştı. Katip Çelebi *Resm-i haritayı* Türkçeleştirerek *harta resmi* olarak aktarması zamanla *harta* ve *resm* terimlerinin birbirinin yerine kullanılmasına meydan vermiştir.” Nitekim Kâtip Çelebi'nin *Cihannüma* adlı eserinde bazı haritalarda *resm*, bazılarında ise *şekil* terimlerini kullanması bunu desteklemektedir. Bkz. (Sarıcaoğlu, 2015:11-134-144); Modern tarzda haritacılığın 1893-1894 yıllarından itibaren askerî amaçlarla başladığı söylenebilir. Genç Zabitlerin Fransa'ya harita yapımını öğrenmeleri için gönderilmeleri başlangıç olarak kabul edilebilir. Bkz. (Akyol, 1943a:5-6; Akyol, 1943b:123)

Şekil 2: Eserde Anadolu Topografyasının Genel Yapısını Gösteren Doğu-Batı Yönünde Çizilmiş Süperimpoze Profil Örneği

Değerlendirme ve Sonuç

-Erkânı Harbiye öğrencilerine ders kitabı olarak 1921 yılında basıldığı anlaşılan eser, askerî coğrafya alanında bölgesel yaklaşımla yazılmıştır. İkincil veriler ile sahadaki gözlemlere dayanan verilerin birlikte kullanıldığı telif bir eser niteliğindedir.

-Yine eserdeki istatistikî veriler, topografya haritaları, Batı kaynaklı eserlerin kullanımı, saha gözlemleri, reliefin gösterimine dair kartografik çizimler göz önüne alındığında, geç Osmanlı dönemi modern coğrafyasını temsil ettiği söylenebilir.

-Dönemin askerî akademik coğrafi bilgi birikimi ve bunun yazımına dair usul ve esaslarını yansıtan eser, olası askerî harekâtlarda coğrafi unsurların verimli olarak nasıl kullanılabileceğine dair farkındalık oluşturma gayreti gütmekle birlikte, gerçek ve tek vatan vurgusuyla Anadolu'nun coğrafi yapısının bilinmesinin ülke kalkınmasındaki yeri ve önemini de öğretme gayretindedir.

-Anadoluculuk akımının coğrafya kanadını temsil eder. Eserde, Anadolu adına yapılan güçlü vurguyla adeta Türkiye portresi çizilmiş, kalkınmaya yönelik neler yapılabilir, vatan nasıl mamur edilebilir gibi sorulara da cevap aranmaya çalışılmıştır.

-Tasviri bilgiler, istatistikî veriler, harita ve kartografik çizimlerle daha bilimsel hale getirilse de, sebep-sonuç ve bağıntı prensipleriyle işlenmediği için, ansiklopedik yönü ağır basar. Mesela yeryüzü şekilleri oluşumlarına göre flüvial, volkanik, karstik şekiller gibi ya da akarsular drenaj tiplerine göre tasnif edilmemiştir.

-Öte yandan mekâna dair kullanılan sayısal verilerin yeterli ve doğru olduğunu söylemek güçtür. Dönemin istatistik, teknik ve haritacılık imkânlarının yetersizliğinden kaynaklanan bu durum, eserde en belirgin olarak Anadolu'nun kıyı uzunluklarında ele verir.

-Eserin sonuna eklenmiş olan harita ile relief analizine yönelik kartografik çizimler geç Osmanlı döneminde topografya haritalarının yanında superimpoze, mürtesem profil çıkarma, basit blokdiagram ve morfoloji haritası niteliğinde teknik kartografik çizim ve analizlerin yapılabildiği gerçeğini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda eserin tamamında yer alan istatistikî verilerin varlığı 1920'li yıllardaki Osmanlı askerî coğrafyasının kantitatif yönüne dair fikir vermektedir.

-Modern coğrafyanın Türkiye'ye girişi sürecinde yazılan eser, temelde bölgesel bir yaklaşımla hazırlanmış, ele alınan tüm coğrafi unsurlar doğal bölge anlayışıyla dağılışı yapılarak

tasvir edilmiştir. Bu bağlamda sahiller, dağlar ile ova ve yaylalar jeomorfojenetik bölgelerle, ırmak ve göller ise hidrografik bölgelerle tasnif edilmiştir.

-Eserde sadece Anadolu'nun doğal coğrafi unsurları tanıtılmamış, beşeriyetteki yeri, yani insan tarafından nasıl kullanıldığı ya da kullanılması gerektiği üzerinde de durulmuştur. Tetkik edici bir yaklaşımdan çok, tanıtıcı, tasvir edici bir yaklaşımla yazılması bunda etkilidir.

-Kitapta dikkat çeken diğer nokta, konu başlıklarının özellikle ana ve alt başlıkların hiyerarşik bir düzende numaralandırılmamış olmasıdır. Rakam ya da harfle yapılan numaralandırma bazı başlıklarda kesintiye uğramakta ya da farklı bir şekle bürünmektedir. Bahri Siyah Mailesi ele alınırken, Çoruh Nehri başlığı A- harfiyle nitelendirilirken, Yeşilırmak ve Kızılırmak 2 ve 3 rakamlarıyla nitelendirilmiş, Sakarya, Bartın Çayı gibi diğer başlıklar ise hiç nitelendirilmemiştir.

-Çalışmada kullanılan ölçü birimleri itibarıyla bir istikrardan söz etmek oldukça güçtür. Metre, kg ve mil gibi beynelmilel birimlerin yanında adım, İngiliz adımı, kulaç, okka gibi yerel birimlerin de sık kullanıldığı görülür.

Sonuç olarak eser, coğrafya literatür içerisinde dönemin bilimsel ve genel fikir yapısını yansıttığı yanında, *Anadolu'nun yüzyıl önceki coğrafi özelliklerini* sergilemesi bakımından da dikkat çekicidir. Özellikle *doğal bölge ve coğrafi unsurların, dönemi itibarıyla askerî, iktisadî ve sosyal yaşam açısından yeri, dönemin ulaşım ve ulaşılabilirlik durumu, kalkınmaya yönelik girişimler ve sonuçları ile yer ve yerleşme adları, mekân kullanımı, yerleşme dokusu, nüfusu* gibi beşeri niteliklerin geçmişteki yapısını göstermesi yönüyle coğrafya ve bilhassa tarihi coğrafya çalışmaları için önemli bir kaynaktır. Benzer çalışmaların günümüzün coğrafyacılarına ilham kaynağı olacağı kanaatini taşımaktayız.

KAYNAKÇA

- Adıvar, A. (1982). *Osmanlı Türklerinde Bilim*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ak, M. (2004). "Osmanlı Coğrafya Çalışmaları" *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, c.II/4:163-211.
- Akyol, İ., H. (1943a). "Son Yarım Asırda Türkiye'de Coğrafya I: Mutlakiyet Devrinde Coğrafya", *Türk Coğrafya Dergisi*,1:3-15.
- Akyol, İ., H. (1943b). "Son Yarım Asırda Türkiye'de Coğrafya II: Meşrutiyet Devrinde Coğrafya", *Türk Coğrafya Dergisi*, 2:121-136.
- Dalkıran, K. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Askerî Akademik Eğitim*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Dunnett, G., L. (1889). *The Military Geography* Chatham, Gale and Polden, Series).
- Ergin, O. (1977). *Türk Maarif Tarihi*. İstanbul: Eser Matbaası, c.1-2.
- Gümüşçü, O. ve Kodal, T. (2008), "Millî Mücadeleyi Destekleyen ve Bilinmeyen Bir Coğrafya Eseri: Anadolu" *Erdem Dergisi*, 52: 137-182.
- Gümüşçü, O. Şenkul, Ç. Yılmaz, H., H. (2014). *Temelleri Gelişimi ve Yapısıyla Tarihi Coğrafya*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Gümüşçü, O. ve Karakaş-Özür, N. (2016). "Türkiye'de Modern Coğrafyanın Kuruluşu ve Örgütlenmesi (1915-1941)" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* c. XXXII/93:105-147.

- İhsanoğlu, E. (1995). "Osmanlı Bilim Tarihi Konusundaki Araştırmalar Hakkındaki Bazı Notlar". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 0 (1): 47-68. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/iuoba/issue/1219/14308> [Erişim:17.02.2017].
- İhsanoğlu, E. Şeşen, R. Bekar, M., S. Gündüz, G. Furat, A., H. (2000). *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi* c.I-II. Edit. E, İhsanoğlu, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi.
- İşkora, M., M. (1966). *Harp Akademileri Tarihçesi (1846-1965)*. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Basımevi.
- İzgi, C. (1997). *Osmanlı Medreselerinde İlim*. c.I-II. İstanbul: İz Yayınları.
- Karaömerlioğlu, M., A. (2018). "Türk Milliyetçiliğinde Din ve Coğrafyanın Rolü: Nurettin Topçu" Mekan ve Millet, Yunanistan ve Türkiye'nin Coğrafyalarının Oluşumu. Koç Üniversitesi Yayınları, 115-134.
- Macdonnell A.C. (1911). *The Outlines of Military Geography*. London: Hugh Rees Ltd.
- Maguire, T., M. (1899). *Outlines of Military Geography*. Cambridge at University Press.
- Mehmed Tahir, (Bursalı) (1975). *Osmanlı Müellifleri* c.III, Hazır.: Özen, İ., İstanbul: Meral Yayınevi, Yaylacık Matbaası.
- Özege, M., S. (1971). *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*. c.I-II. İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası.
- Özgüç, N. ve Tümertekin, E. (2000). *Coğrafya, Geçmiş, Kavramlar, Coğrafyacılar*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Sarıcaoğlu, F. (2015). *Pîrî Reîs 'den Örfî Paşa'ya Osmanlı Tarihi Haritaları ve Tarihî Coğrafya Eserleri*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Taeschner, F. (1928). "Osmanlılarda Coğrafya" çev. H. Sadi Selen *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Mecmuası*, c.II, 271-314.
- Trak, S. (1942). *Türkiye'ye Ait Coğrafi Eserler Genel Bibliyografyası*. Ankara: D.T.C.F. Yayını.
- Türkay, C. (1958). *İstanbul Kütüphanelerinde Osmanlılar Devrine Ait Türkçe-Arabca-Farsça Yazma ve Basma Coğrafya Eserleri Bibliyografyası*. İstanbul: Maarif Vekâleti.
- Türkay, C. (1999). *Osmanlı Türklerinde Coğrafya*. İstanbul: MEB Araştırma İnceleme Dizisi.
- Ünal, U. (2009). "20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Askeri Mektepleri". *Belleten*, c.LXXIII/267: 581-604.
- William, L., and Mockler A., F. (1905). *A Millitary Geography the Balkan Peninsula*. London Adam and Charles Block.
- Yıldız, M. ve Deniz, Z. O. (2005). "Kapalı Havza Göllerinde Seviye Değişimlerinin Kıyı Yerleşmelerine Etkisi: Van Gölü Örneği" *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.15/1: 15-31.

İnternet Kaynakları

(<https://www.lib.uchicago.edu/e/collections/maps/kiepert> [Erişim:25.01.2018]).

Teşekkür

Makalenin hazırlanması esnasındaki katkılarından dolayı MKÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde görev yapan Dr. Öğrt. Üyesi Sacit UĞUZ'a teşekkür ederiz.